

Illness: Degradation or Transcendence, a Sadrian Perspective on Illness

Masoume Roudi ¹ Morteza Hosseini Shahroudi ² Gholamreza Khademi ³ * Hossein Saraji ⁴

1. Ph.D. Graduate, Department of Islamic Philosophy and Wisdom, Faculty of Theology and Islamic Studies, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. (rudim1@mums.ac.ir)
2. Professor, Department of Islamic Philosophy and Wisdom, Faculty of Theology and Islamic Studies, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. (Shahroudi@um.ac.ir)
3. Associate Professor, Department of pediatrics, Faculty of medicine, Mashhad University of medical sciences, Mashhad, Iran. (khademigh@mums.ac.ir)
4. Ph.D. Graduate, Department of Audiology, Faculty of rehabilitation, Tehran University of medical sciences, Tehran, Iran. (Serajih1@mums.ac.ir)

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 2024/06/11
Revised: 2024/08/24
Accepted: 2024/08/31

Cite this article:

Roudi, M., Hosseini Shahroudi, M., Khademi, G.R., Saraji, H. (2024). "Illness: Degradation or Transcendence, a Sadrian Perspective on Illness". *Ayeneh Marefat*, 24(79), 88-100 (In Persian).
<https://doi.org/10.48308/jipt.2024.235989.1537>

ABSTRACT

The occurrence of illness has been a complex issue for humanity throughout the ages. Philosophical psychologies consider health essential for human growth and development, viewing illness as an obstacle to human progress. However, Islamic traditions emphasize the constructive nature of illness. This research delves into the analysis of illness's impact on human spiritual growth from the perspective of Transcendent Philosophy, aiming to contribute to the understanding of illness' ultimate purpose. Through a library-based approach and considering the philosophical principles of Transcendent Philosophy, this study examines the effects of illness on humans. Contrary to the views of many physicians and philosophers who perceive illness as a hindrance to human growth and development, based on the principles of Transcendent Philosophy, illness can be one of the most important tools for the ascension and spiritual growth of the human soul. In other words, illness, in the very roles that seem detrimental to human growth, can aid in its advancement. Accordingly, illness can have beneficial effects on at least learning, worship, remembrance, thought and judgment, experiencing pleasure, and controlling anxiety. It can even, better than health, awaken humans and lead to their spiritual growth.

Keywords: illness, Transcendent Philosophy, ascension, knowing, worship, thought.

* Corresponding Author Email Address: khademigh@mums.ac.ir
doi: <https://doi.org/10.48308/jipt.2024.235989.1537>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Extended Abstract

Introduction

The nature of illness has always been a complex issue for humanity. In philosophical psychology texts, illness is considered an obstacle to human progress and development. The foundation of medical science is based on restoring health and suppressing disease. The emphasis on health is primarily due to the fact that the quality of human life is significantly higher in a state of health than in illness. At the societal level, a society composed of healthy individuals appears to be more progressive and advanced. If a large number of individuals are ill, society deviates from progress, advancement, and happiness. Therefore, in the realm of religious rulings, health is a prerequisite for fulfilling religious duties; similarly, in Sufism, health is a necessary factor in the spiritual development of the human being. On the other hand, illness is considered a form of suffering that leaves numerous negative consequences on human life. Therefore, thinkers believe that avoiding suffering and alleviating it when it occurs is necessary. However, a group of philosophers believe that suffering enables the actualization of certain human potentials and is therefore essential for human growth and perfection. This idea is to some extent supported by medical science. It has been proven that some diseases strengthen the body's defenses. However, there are hadiths from the Imams that indicate the constructive nature of illness for other dimensions of the human being.

Discussion

To elucidate the impact of illness on the dimensions of human existence, we must first provide a philosophical definition of illness. Whether illness is an attribute of the body or the soul, and whether it is a positive or negative attribute, depends on one's perspective on the relationship between the soul and body. Therefore, we initially conducted a library-based investigation into three ideas about the relationship between the soul and body, and then examined illness through these lenses. Finally, we compared and contrasted these perspectives.

Those who view the soul and body as separate believe that the soul is completely immaterial and the body is material. This perspective is found among proponents of the essentialism of essences and the distinctness of existents, who consider many human attributes, including knowledge, faith, worship, thought, pleasure, health, illness, and so on, to be qualities of the soul. In this view, the qualities of the soul are affected by changes in the body. Therefore, changes in the qualities of the soul are entirely dependent on changes in the body. Accordingly, illness is indicative of discomfort and disruptive changes in the body. Consequently, an individual suffering from illness also experiences impairments in learning, worship, thought, pleasure, anxiety control, and so on.

Mulla Sadra, observing the shortcomings of separating the soul and body, proposed the system of "unity by gradation." In this perspective, the soul and body are considered different levels of human existence, such that the soul has a corporeal origin and a spiritual survival. The immateriality of the soul in this view is an imperfect immateriality and gradually becomes complete with changes in the body. Given the existential nature of both the soul and body in this perspective, the attributes of the soul are also considered existential. Thus, knowledge, power, faith, worship, thought, pleasure, health, illness, and so on are all classified as existential attributes.

However, since in this school Mulla Sadra considers the soul to have a corporeal origin and defines the duration of the soul's existence as the entire material life of the individual, the role of the body in changing the attributes of the soul is much more significant than the soul itself, and any defect in the body causes cognitive defects in the individual. Therefore, in this approach as well, illness can disrupt human growth in the realms of learning, worship, remembrance, thought, pleasure, and so on.

Mulla Sadra's ultimate view is that of the "personal unity of existence." In this perspective, the only true reality is God, and all other beings are manifestations of Him. The most complete manifestation of God in this school is humanity, which itself has multiple levels of manifestation. The soul and body are among these levels. This very fact leads to the unity of the soul and body in such a way that the soul has a pervasive and constant presence over the body, and the body is a manifestation of the soul. Thus, its role in the manifestation of the soul is non-fundamental and preparatory.

The soul's role as a manifestation of the Absolute Being causes it to manifest the attributes of the Absolute Being. Thus, the manifestation is of God's "simple trueness" and "being the totality of all things," and its sole task is the unfolding of potentialities. Every internal and external experience and change is initiated by

the soul itself to reveal new unfoldments. Therefore, illness is an effort of the soul for another unfolding and is thus beneficial and happiness-inducing. Thus, illness can, in any case, lead to human elevation. The authors consider the elevating effects of illness to be defensible at least in terms of learning, worship, remembrance, thought and judgment, the experience of pleasure, and the control of anxiety and worry, which can even awaken and elevate a person better than health. In the opinion of the authors, if this analysis is extended to all human skills and characteristics, the enhancing nature of illness can be proven.

Conclusion

The notion that illness plays a negative role in human development is only acceptable when health is considered crucial for human growth. This belief is evident in the idea of the separation of the soul and body and the emphasis on the body's independence and importance relative to the soul. However, if the soul and body are considered to be a unity, neither of which has any true independence, then illness can be one of the most important tools for the soul's ascent and development.

Based on this, in the realm of learning, illness can be a gateway for humans to approach the unseen worlds and acquire knowledge from those realms. In the realm of worship, illness can enhance the impact of worship by elevating the individual.

Acceptance of God's grace when it alleviates the religious duties of the sick is possible with this perspective. Moreover, illness causes a person to perceive their existential poverty, which in turn leads to stronger effects of remembrance and contemplation.

On the other hand, a person's anxiety decreases when they know that illness is caused by the soul to achieve greater unfoldments. Similarly, when a person is a manifestation of God, their true pleasure lies in unveiling the hidden attributes of God. Sometimes, the soul accomplishes this unveiling in the material world, and at other times, it experiences more spiritual and essential pleasures in higher realms. Mulla Sadra believes that illness is a path to the perception of the unseen. Therefore, a sick person can attain essential pleasure through the perception of the unseen. On the other hand, he believes that creating balance in the body is one of the pleasures of the soul. Thus, a person can experience one level of pleasure by creating illness and perceiving the unseen, and another level of pleasure by restoring balance to the body.

بیماری: تنزل یا تعالی، نگاهی صدرایی به بیماری

معصومه رودی^۱ * مرتضی حسینی شاهرودی^۲ * غلامرضا خادمی^۳ * حسین سراجی^۴

۱. دانش آموخته دکتری گروه فلسفه و حکمت اسلامی، دانشکده الهیات شهید مطهری، دانشگاه فردوسی مشهد،

مشهد، ایران. (rudim1@mums.ac.ir)

۲. استاد گروه فلسفه و حکمت اسلامی، دانشکده الهیات شهید مطهری، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

(Shahrudi@um.ac.ir)

۳. دانشیار گروه آی سی یو اطفال، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد. مشهد، ایران.

(khademigh@mums.ac.ir)

۴. دانش آموخته دکتری گروه شنوایی شناسی، دانشکده توانبخشی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران.

(Serajih1@mums.ac.ir)

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:

دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۲

بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۰۳

پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۰

استناد به این مقاله:

رودی، معصومه؛ حسینی شاهرودی، مرتضی؛ خادمی، غلامرضا؛ سراجی، حسین. (۱۴۰۳). «بیماری: تنزل یا تعالی، نگاهی صدرایی به بیماری». *آینه معرفت*، ۷۹(۱۰۰-۱۰۱): ۸۸-۱۰۰.

<https://doi.org/10.48308/jipt.2024.235989.1537>

حکمت بروز بیماری از مسائل پیچیده انسان در اعصار مختلف بوده است. در متون انسان‌شناسی سلامتی را برای تعالی انسان ضروری می‌دانند و بیماری را سدی برای پیشرفت بشر می‌شناسد. اما در روایات اسلامی به سازنده بودن بیماری اشاره شده است. این مقاله به تحلیل تأثیر بیماری بر تعالی انسان با نظر به فلسفه متعالیه همت گماشته است تا گامی در جهت غایت‌شناسی بیماری باشد. بنابراین به روش کتابخانه‌ای و با در نظر داشتن اصول فلسفی، حکمت متعالیه به تحلیل اثر یا اثرات بیماری بر انسان می‌پردازد. این تحقیق روشن می‌سازد که برخلاف نظر بسیاری از پزشکان و فلاسفه که بیماری را مَحِل رشد و تعالی انسان معرفی می‌کنند؛ بر اساس اصول حکمت متعالیه بیماری می‌تواند یکی از مهم‌ترین ابزار صعود و تعالی نفس انسان باشد. به عبارتی بیماری در همان نقش‌هایی که برای تعالی انسان مَضِر به نظر می‌رسد، می‌تواند یاری‌گر ارتقای او باشد. بر این اساس بیماری می‌تواند حداقل بر علم‌آموزی، عبادت، ذکر، تفکر و رأی، درک لذات، کنترل تشویش و اضطراب اثراتی مفید داشته باشد و حتی بهتر از سلامتی انسان را متناسب نموده، تعالی بخشد.

کلید واژه‌ها: بیماری، حکمت متعالیه، تعالی، علم، عبادت، تفکر.

* رایانامه نویسنده مسئول: khademigh@mums.ac.ir

شناسه دیجیتال مقاله: <https://doi.org/10.48308/jipt.2024.235989.1537>

مقدمه

سلامتی در رشد انسان اهمیت ویژه‌ای دارد و کیفیت بالای زندگی را مشخص می‌کند. بسیاری از افعال و مهارت‌های اکتسابی انسان در سلامتی شکل می‌گیرد. در حوزه احکام شرعی نیز سلامتی از عوامل تعیین‌کننده وجوب یا استحباب فرایض و نوافل است. از این‌رو، فیض‌کاشانی علم‌آموزی، آموزش، پرورش فکر، عبادت، تأدیب نفس و حتی درک لذات حسی را منوط به سلامتی دانسته است (Feyz Kashani, 1996:159). در عرفان نیز سلامتی جایگاه ویژه‌ای دارد و تخلق به اسمای الهی زمانی به‌تمامه تحقق می‌یابد که انسان مظهر اسم سلام خداوندی واقع شود (Sabzevari, 1964: 109).

به‌همین منوال در سطوح بالاتر، ترقی جامعه منوط به وجود افراد سالم است و جامعه‌ای که افراد متعدد بیمار دارد، از ترقی و تعالی دور می‌گردد.

اما انسان ناگزیر از مواجهه با بیماری است. بیماری با مخدوش کردن بسیاری از افعال انسانی، تأدیب را دشوار می‌سازد. انواعی از بیماری انسان را زمین‌گیر، و ادراک بسیاری از حواس را مختل می‌کند. فرد بیمار افزون بر خود، همراهیان و تیم پزشکی را به خود مشغول می‌دارد. از این‌رو بیماری از رنج‌های بشر به‌شمار می‌آید. فیلسوفان معتقدند که رنج به‌طور کلی آزاردهنده است و انسان باید از مواجهه با آن بپرهیزد و در صورت وقوع، آن را دفع نماید (Asgari, 2017: 51-72).

با این‌حال، برخی از روایات بیماری را در پیشرفت انسان ثمربخش می‌دانند. آزمایشات پزشکی تاحدی تأیید می‌کند که بیماری موجب تقویت برخی از سیستم‌های بدن می‌شود. این مطلب سبب اختراع درمان‌هایی چون واکسیناسیون شده است که جزئی از بیماری ضعیف‌شده با ورود به بدن آن‌را وادار به مقابله می‌کند. در نتیجه بدن آمادگی می‌یابد تا بیماری اصلی را دفع نماید. همچنین در روان‌پزشکی انگیزه درمان بیماری، عاملی مؤثر در کاهش افسردگی به‌شمار می‌آید.

با این‌حال، مطالعات پزشکی بیشتر از اینکه تأییدکننده فواید بیماری بدن باشند، ثابت‌کننده مضر بودن آن هستند. به‌نظر می‌رسد مضر دانستن بیماری مبتنی بر تعریف رایج بیماری باشد. غالب فیلسوفان بیماری را کیف نفسانی می‌دانستند که موجب صدور ناصحیح افعال از بدن می‌گردد (Ibn Sina, 2005: 21). این تعریف ناظر به استقلال بدن و اهمیت بنیادین آن در زندگی انسان است. در چنین نگرشی نمی‌توان توضیحی متقن برای تعالی انسان در بیماری داشت.

پس توضیح روایاتی که به نقش سازنده بیماری اشاره دارند، ضروری است. رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله بیماری را عامل ازدیاد ذکر، استجابت دعا، آمرزش گناهان و عافیت پیش از مرگ معرفی می‌فرماید (Al-Shaykh al-Saduq, 1985: 193). همچنین می‌فرماید: «از جزع مؤمن برای بیماری تعجب می‌کنم که اگر ثواب بیماریش را می‌دانست دوست داشت تا زمان مرگ بیمار بماند» (Majlisi, 1982: 206).

به‌نظر می‌رسد فواید مذکور در این روایات تنها با تغییر مبنای نخستینت‌بندی، از بدن به بُعد معنوی یعنی قلمرو روح و نفس قابل تبیین باشد. برخی از اندیشمندان معتقدند که رنج (که بیماری نوعی از آن است) موجب بالفعل شدن استعدادهایی خاص در انسان می‌شود (Asgari, 2017: 51-72). پس این پژوهش به این می‌پردازد که آیا می‌توان بیماری را تعالی‌بخش نفس یا روح نامید؟ اگر جواب مثبت باشد، این تعالی چگونه ایجاد می‌شود؟ آیا تنها تحمل بیماری و سپری کردن دوره آن می‌تواند موجب تعالی نفس شود؟

برای پاسخ به این پرسش‌ها باید به سراغ فیلسوفانی رفت که معتقد به اهمیت بُعد معنوی انسان نسبت به بُعد مادی او هستند. ملاصدرا برجسته‌ترین فیلسوف مسلمان در این حوزه است که با اصولی چون اصالت وجود و جامعیت نفس نسبت به بدن، صفات انسان را در مرتبه نخست به نفس و در مرتبه نازل‌تر به بدن منتسب می‌داند. با این نگرش بیماری تبیینی جدید می‌یابد. بنابراین همت این پژوهش، نگاهی نو به روایات ناظر به تعالی بخشی بیماری و واکاوی نقش بیماری در زندگی انسان با توجه به نظریات ملاصدراست.

در پژوهش‌های جدید گاهی به فواید بیماری برای جسم و روان انسان اشاره شده است. کتاب چرا به بیماری نیازمندیم (Prince, 2009) و بیماری (Carel: 2008) نمونه‌هایی از این آثار هستند. معدودی پژوهش‌های داخلی نیز به علل ایجاد کننده بیماری و فلسفه بیمار شدن پرداخته‌اند. مقاله «منشأشناسی بیماری‌های جسمی از منظر قرآن» (Reza'i, et al., 2019) و «بیماری و فلسفه آن» (Movassaghi, 1970)، این گونه تدوین یافته‌اند. در همین ارتباط تعدادی از پژوهش‌ها به فلسفه درد اختصاص یافته‌اند که «چرایی درد از منظر ابن‌سینا» (Saeidi Mehr, 2016) نمونه‌ای از آن است.

به‌رغم وجود روایات متعدد در خصوص فواید بیماری، تاکنون مطالعه‌ای فلسفی در خصوص چگونگی تاثیر بیماری بر انسان و چرایی اهمیت بیماری در تعالی وی انجام نشده است. تنها مقالاتی به آموزنده بودن ابتلائات به طور کلی اشاره داشته‌اند. مقاله «نقش ابتلا به شدايد در تقويت روحانی انسان با تأکید بر آرای امام خمینی» نمونه‌ای از این پژوهش‌هاست (Alizadeh, et al., 2010).

در این پژوهش اطلاعات از طریق منابع کتابخانه‌ای و دیجیتال جمع‌آوری و به شیوه توصیفی - تحلیلی نگارش شد. ابتدا تعریف بیماری به‌طور رایج، در علوم فلسفی-پزشکی به صورت «کیف نفسانی که باعث صدور ناصحیح افعال می‌گردد» تحلیل شد و آن را مبتنی بر اعتقاد به جدایی نفس و بدن یافت که نیازمند بازبینی است. سپس با لحاظ اصول فکری ملاصدرا، به‌ویژه نظریه وحدت شخصی و بنابه فرض یگانگی نفس و بدن، تبیینی از بیماری ارائه شد که به‌نظر می‌رسد در توضیح فواید و مضرات بیماری موثرتر باشد. این تبیین حاصل پژوهشی دیگر در همین خصوص بوده است (Roudi, 2022).

در نهایت تأثیرات بیماری بر فعالیت‌های آموزشی-مهارتی و فکری-عبادی انسان در تبیین رایج بیماری و تبیین جدید آن ارائه شد. به‌نظر نویسندگان توضیح فواید بیماری در تبیین ابداعی ارائه‌شده امکان‌پذیر است.

تبیین بیماری

شرح تأثیر بیماری بر انسان وابسته به نوع تفسیری است که از رابطه نفس و بدن داریم. اگر نفس و بدن، جدای از یکدیگر معنی شوند، تأثیر بیماری متفاوت از زمانی خواهد بود که نفس و بدن را یگانه بدانیم.

غالب فلاسفه پیش از ملاصدرا قائل به جدایی نفس و بدن بودند؛ بنابراین تأثیرات اصلی بیماری را در بدن بیمار توضیح می‌دادند. به عبارتی، این فیلسوفان نفس را مجرد و تدبیرگر بدن مادی می‌دانستند. در این مسلک، از دید فلاسفه، خود نفس نیز دارای قوای گوناگون است و تدبیر بدن به قوای حیوانی نسبت داده می‌شود. سلامتی و بیماری در این نگرش به‌عنوان کیف نفسانی معرفی می‌گردد. کیف نفسانی، صفتی است که به نفس مربوط است و به ماده تعلق نمی‌گیرد (Shirazi, 1981, A:4: 157). بنابراین می‌توان بیماری را کیف نفسانی دانست که در جسم حیوانی باعث صدور ناصحیح افعال می‌شود (Ibn Sina, 2005: 21).

کمی مذاقه در این تعریف اشکالاتی متعددی را روشن می‌سازد. اگر نفس و بدن حقیقتاً از یکدیگر جدا باشند، نمی‌توان واژه بیماری را در بیماری هردوی آنها استفاده نمود. به عبارتی تعریف بیماری به کیف نفسانی، جامع همه انواع بیماری نفس و بدن نخواهد بود. توضیح روایاتی که حاکی از تعالی روحی انسان در اثر تحمل بیماری هستند، نیز در این نگرش ناممکن به نظر می‌رسد.

تبیینی که در این جایگاه صحیح‌تر به نظر می‌رسد، برگرفته از فلسفه متعالیه ملاصدراست. وی معتقد است که در عالم آنچه تحقق دارد وجود است؛ وجود داشتن به معنی اثر داشتن و منبع فعل بودن است و کلیه صفات موجودات، صفاتی وجودی هستند (Shirazi, 1981, A:4:161).

این نظام موجودات عالم خارج را حقایقی مشکک معرفی می‌کند که مراتب گوناگونی دارند و بهره‌ریک از وجود، متفاوت از مرتبه دیگر است. در این نگرش، نفس و بدن مراتب مختلف وجود موجودات هستند. بنابراین بیماری نیز که صفتی وجودی است، رتبه‌ای از موجود خواهد بود که موجب صدور افعال ناصحیح از وی می‌شود؛ اما در این نگرش نیز نفس و بدن از هم جدا معرفی می‌شوند و کاربرد واژه بیماری برای بیان انواع نارسایی‌های نفس و بدن در این تفکر مسامحه‌آمیز است.

در نگرشی عمیق‌تر، ملاصدرا وجود را منحصر در حقیقت شخصی واحدی می‌داند و سایر موجودات را سایه، ظهور و آیت آن یک وجود معرفی می‌کند (Shirazi, 1981, A:1: 71). در این دیدگاه، انسان در عین آیه بودن، دارای ظهورات مختلف است. نفس انسان که مثل خداوند است، در ساحات مختلف وجود ظهور داشته است و با تمام آن مراتب یگانگی دارد. بنابراین در مرتبه بدن نیز نفس و بدن یگانه هستند.

صفات در این تفکر به معنی ظهور نفس به نحوه‌ای خاص است؛ بنابراین عامل ایجاد صفات خود نفس است. با توجه به معنی لغوی اسم سلام یعنی برهنه شدن از همه آفات ظاهری و باطنی، و اطلاق آن به خداوند که نشان دهنده خیر مطلق و بری مطلق بودن او از هر شر و ضرر است (Tabatabaei, 1991: 10: 39) و اینکه سلام و سلامت به یک معنا هستند (Tabatabaei, 1991: 10: 39)، سلامتی برای نفس انسان، به معنی ظهور کمال و بی‌نقصی نفس و سلامتی بدن به معنی ظهور این بی‌نقصی نفس در عالم ماده است؛ بنابراین بیماری بدن یعنی ظهور نفس در عالم ماده به گونه‌ای که میزانی از کمالات خود را به نمایش نمی‌گذارد.

بر اساس این تفکر عامل اصلی حفظ سلامتی، شروع بیماری و کنترل آن نفس است. نفس که از موقعیت‌های مختلف برای انکشاف خود استفاده می‌کند، از سلامتی و بیماری نیز بهره می‌گیرد.

تأثیرات بیماری

۱. تأثیر بیماری بر علم‌آموزی

در آزمایشات پزشکی، تأثیرات منفی بیماری بدن بر فراگیری علم گزارش شده است. فقر تغذیه، اعتیاد به سیگار یا مواد مخدر، چاقی، اختلال خواب و اختلال مغز، تنگی نفس، ضعف بینایی، ضعف توجه و بیش‌فعالی با کاهش حضور در مدرسه و ضعف تحصیل مرتبط است (Barbaresti, et al., 2007: 265-273).

آیا ارتقای نفس نیز بر اثر بیماری تغییر می‌کند؟ اظهار نظر در این مورد تحلیل رابطه علم و متعلم را ناگزیر می‌سازد. بسیاری از فلاسفه علم را جدا از عالم و به معنی «حضور مثال و صورت شیء نزد وی» دانسته‌اند. در نظر این گروه انسان در بدو تولد تنها استعداد درک کردن را دارد که بر اثر علم‌آموزی شکوفا می‌شود؛ بنابراین سلامتی بدن و اعضای آن

به‌عنوان ابزار علم‌آموزی ارزشمند و بیماری بدن یا اعضای آن، مانع اکتساب علم است. با این نگرش، روایات ناظر بر تعالی انسان بر اثر بیماری، تنها بر اساس ثواب تحمل بیماری تعبیر می‌شوند.

ملاصدرا نیز در نظریه تشکیک با وجودی که علم را صفت وجودی می‌خواند، اما ادراک وجود معلوم، منوط به شکوفایی استعداد عالم طی علم‌آموزی و تعلم است (Shirazi, 1981, A: 9: 88). در این تفکر، خود نفس نیز ابزار علم‌آموزی به‌شمار می‌رود. بنابراین بیماری بدن و نفس هر دو موجب اختلال در اکتساب علم می‌شود.

اما در نگرش وحدت شخصی، ملاصدرا نفس را به‌طور نهفته دارای تمام کمالات می‌داند که انسان در طی زندگی این کمالات را آشکار می‌سازد. به عبارتی طی زندگی و تجربیات آن فرصتهایی برای نفس هستند تا خود را به شکوفایی برساند. سلامتی و بیماری جزء تجربیات و فرصتهایی هستند که نفس می‌تواند با بهره‌گیری از آنها زوایای باطنی خود را مکشوف سازد. بنابراین کشف زوایای درون را هدفی برای نفس دانست تا خود به اختیار، سلامتی و بیماری را انتخاب کند.

ملاصدرا در این باره می‌گوید: نفس خود را به رنج کشانده و شرایط بیماری را مهیا می‌کند (Shirazi, 1975: 343). وی معتقد است که بیماری یکی از فرصت‌های نفس برای رهایی از شواغل حسی و تفکر در داده‌های حواس است و آن (نفس) را مستعد اتصال به جواهر روحانیه شریفه عقلیه (لوح محفوظ) می‌نماید (Shirazi, 1984: 597). در جای دیگر، وی تحمل بیماری را یکی از راه‌های مشاهده غیب در افراد عادی می‌داند (Shirazi, 1975: 343). اتصال به جواهر روحانیه عقلیه و مشاهده غیب قطعاً انسان را به تعالی علمی نیل می‌دهد.

۲. تأثیر بیماری بر عبادت

بیماری می‌تواند انسان را به حدی دچار مشکل‌کند که انجام عبادت به‌سختی صورت گیرد. از این‌رو، بیماری را مخلّ عبادت خوانده‌اند (Feyz Kashani, 1996: 159). این مطلب با لحاظ فلسفه انجام عبادات [ترک توجه به امور غیر حق، تلطیف باطن و استخدام قوای انسان در امور مناسب با امر قدسی] (Shirazi, 2002: 36) و آنچه در عبادات اهمیت دارد [عدم غفلت، حاضر نمودن مضامین عبادت در ذهن، معرفت و اعتقاد به آن مضامین] (Javadi Amoli, 2015:33) صحیح به نظر می‌رسد.

از طرفی روایات، ثواب‌های عبادی فراوانی برای تحمل بیماری ذکر نموده‌اند. مثلاً برخی روایات حاکی از ثبت اعمالی برای فرد بیمار است که اگر در وضعیت سلامت قرار داشت، انجام می‌داد (Al-Shaykh al-Saduq, 1985: 193). احکام شرعی حاکی از تقلیل عبادت در بیماران (نظیر تخفیف در طهارت [Maideh/6]، تخفیف در نماز [Nisa/102]، تخفیف در روزه [Baqareh/184-185] که در قرآن ذکر شده است و...) نیز ممکن است به‌معنای ارتقای عبادی فرد بیمار باشند.

نحوه تأثیر عبادت بر تعالی انسان بر اساس نگرش انسان به رابطه نفس و بدن قابل توضیح است. اگر نفس و بدن را جدا از یکدیگر بدانیم طوری که نفس عارض به بدن شود، عبادات بدنی موجب پیدایش صفاتی در نفس می‌گردند (Ibn Sina, 1979: 302-304). در این صورت انجام عبادات به‌گونه‌ی تمام و کمال، برای نیل نفس به تعالی، ضروری است. بنابراین ارتقای نفس منوط به سلامتی بدن است و بیماری بدن می‌تواند اثری سوء بر کمال‌یابی نفس داشته باشد.

در این نگرش تقلیل عبادات شرعی برای بیمار به معنی عدم استطاعت و اهلیت او برای عبادت تعبیر می‌شود

(Hashimi Shahrudi, 220). واضح است که در این برداشت، غرض خداوند از آفرینش انسان یعنی پرورش بُعد مجرد او به دلیل حدوث بیماری منتفی می‌گردد و غایت عبادت به فرد بیمار تعلق نمی‌گیرد. معنی چنین برداشتی این است که بیماری فرد باعث نقض غرض خداوند از آفرینش چنین انسانی شده است. قباحت نقض غرض از سوی فرد حکیم، واضح است و بسیاری علماء بر آن اذعان دارند (Hili, 1986: 33).

اگر رابطه نفس و بدن در نظام تشکیک تفسیر گردد، صفات، وصفی تحلیلی از وجود می‌یابند. بنابراین عبادت باعث ارتقای وجودی نفس می‌شود. تأیید این مطلب در سخنان ملاصدرا آن جاست که وی عبودیت را ذات و مقوم نفس می‌داند (Shirazi, 1981, B: 372).

اما در این دیدگاه نیز نمی‌توان ارتقای نفس را به واسطه عبادت اذعان کرد، زیرا در این نگرش، نفس دارای حدوث جسمانی است و حدوث آن در تمام طول حیات مادی انسان ادامه می‌یابد. بنابراین انجام یا ترک عبادت توسط جسم بر نحوه حدوث نفس مؤثر خواهد بود؛ به این معنی که ارتقای نفس به شرط انجام کامل عبادت صورت می‌گیرد؛ پس در این نگرش نیز ارتقای نفس توسط عبادت، وابسته به سلامتی بدن است و بروز بیماری موجب عدم ارتقای وجودی فرد می‌شود.

اما در نگرش وحدت شخصی، نفس و بدن یگانه به‌شمار می‌روند؛ بدن عین نفس و به معنی ظهور نفس در عالم ماده است (Shirazi, 1981, A:9: 190). در این تفکر نفس به‌عنوان آینه و تجلی خداوند در بطن خود همه قوا و کمالات را داراست و وظیفه دارد با انکشاف خود آنها را ظهور دهد. همه حالات، موقعیت‌ها، حرکات و سکنتات انسان از جمله سلامتی، بیماری و انواع عبادات، امکاناتی برای انکشاف نفس هستند. سخن بزرگانی که تقوا را باب ذکر، ذکر را باب کشف و کشف را باب فوز اکبر می‌خوانند (Shahid sani, 1998: 22)، تأیید این مطلب است. حضور در موقعیت‌های مختلف به حدی برای انکشاف نفس حیاتی است که ملاصدرا منشأ ایجاد این موقعیت‌ها را خود نفس معرفی می‌کند. مثلاً مسبب بیماری را خود نفس می‌داند (Shirazi, 1975: 343).

پس همان‌طور که عبادت در سلامتی متضمن انکشاف نفس است؛ بیماری نیز گونه‌ای دیگر از انکشاف و مراتبی از تعالی را ایجاد می‌کند. حتی می‌توان گفت همه تحولاتی که عبادت برای نفس ایجاد می‌کند در بیماری نیز رخ می‌دهد. در موارد تخفیف عبادت نیز غرض انجام عبادت با تعالی که تحمل بیماری ایجاد می‌کند تأمین می‌شود. تأکید ملاصدرا بر بیماری به عنوان راهی برای مشاهده غیب تأکیدی بر این مطلب است.

۳. تأثیر بیماری بر ذکر و تفکر

تأثیر منفی بیماری بر انجام ذکر و فکر، پیشینه‌ای دیرین دارد. فیض‌کاشانی معتقد است که بیماری مانع فکر و ذکر است (Feyz Kashani, 1996: 159). فکر در اصطلاح منطق به معنی مرتب ساختن امور معلوم برای کشف امور مجهول است (Ibn sina, 1996: 358) و حکیم سبزواری آن را طی طریق عقل می‌نامد (Sabzevari, 1996: 266). ذکر نیز یادآوری یاد خداست و ابن‌عربی آن را توجه به آیات خدا در جهان و قلب انسان دانسته است (Ibn Arabi, 1984: 502). ملاصدرا ذکر و فکر را یکی (Shirazi, 1987: 196) و هدف اصلی ذکر و تفکر را رسیدن به علم و یقین می‌داند (Shirazi, 2004: 316).

به نظر می‌رسد انجام فکر و ذکر در عالم ماده به بدن و سلامتی آن مرتبط باشد. ملاصدرا به صراحت بیماری را موجب ناکارآمدی فکر معرفی می‌کند و می‌فرماید: رأی‌العلیل علی (Shirazi, 2004: 316). بی‌شک فکر در شکل‌گیری

«اجماع نفس» و «تصمیم جازم» نیز نقش آفرین است. در پژوهشی روان‌شناسی، تصمیم‌گیری یکی از مؤلفه‌های تشخیص سلامت جسمی و روانی افراد معرفی شد (Salimi, et al., 2019: 183-192).

به عبارتی بیماری تنها در تفکر جدایی نفس و بدن مانع ذکر و تفکر به‌شمار می‌آید؛ یعنی زمانی که ذکر و فکر به‌عنوان کیف نفسانی شناخته می‌شود. با توجه به نقش بدن در شکل‌گیری کیفیات نفسانی، بروز مشکل در بدن، سبب بروز مشکل در کیف نفسانی می‌شود.

در شیوه تشکیک نیز با وجودی که ذکر و فکر صفاتی وجودی لقب می‌گیرند (Shirazi, 2004: 316)؛ با توجه به حدوث جسمانی نفس، بیماری بدن، انجام فکر و ادای ذکر را دشوار می‌سازد. در این صورت، بیمار برای تعالی به تعداد بیشتری ذکر نیازمند است. ملاصدرا ذکر را عین وجود نفس می‌خواند.

اما در نگاه وحدت شخصی، ذکر و فکر مانند تمام حالات و سکنات دیگر انسان، انکشاف نفس هستند (Shirazi, 1981, A: 9: 190) و به ظهور بیشتر باطن نفس کمک می‌کنند. پس بیماری نیز راهی برای انکشاف است. با این نگرش از ملاصدرا می‌توان گفت که بیماری به انسان احساس فقر وجودی می‌دهد. ذکر خداوند در چنین بندهای بدون اظهار نیاز نیز باعث جریان یافتن فیض می‌شود (Tahriri, 2007: 19). بنابراین بیمار می‌تواند با تعداد ذکرهای کمتر به تعالی روحی بیشتری دست یابد.

۴. تأثیر بیماری بر اضطراب

بیماری از عوامل اضطراب محسوب می‌شود. بیماری جسمانی می‌تواند عامل احساس غم، ترس، نگرانی یا عصبانیت انسان باشد. عدم شناخت بیماری و واکنش بدن نسبت به بیماری، فرد را در تطابق با درد یا عوارض ناشی از درمان دچار سردرگمی می‌کند. مزمن شدن بیماری نیز می‌تواند باعث احساس عدم آرامش، کاهش اعتماد به نفس و احساس مفید نبودن، اشکال در تصمیم‌گیری، گریز از دیگران، تحریک‌پذیری، احساس عدم کفایت، یأس از خود و دنیا، احساس عدم بهبود و هجوم افکار خودکشی شود (<https://www.rcpsych.ac.uk/mental-health>).

انتساب بیماری به علل ماورایی مانند خشم خدا، امتحان الهی، تأثیر گناه، شانس، کاهش رزق، غفلت از یاد خدا و ممانعت از گناه و... نیز به دلیل ماهیت متافیزیکی آنها و عدم امکان شناخت قطعی شان، موجب اضطراب می‌شود.

راه برون‌رفت از اضطراب حاصل از بیماری، تغییر نگرش انسان است. بیماری زمانی باعث اضطراب می‌شود که بدن نقشی محوری در حیات انسان می‌یابد. این رویداد در نگرش جدایی نفس و بدن رخ می‌دهد که بدن به‌طور مستقل معرفی می‌شود و عامل بیماری چیزی خارج از بدن است.

به نظر می‌رسد که تحلیل بیماری و علل آن از منظر حکمت متعالیه راهی مؤثر برای کاهش اضطراب باشد. حکمت متعالیه نفس و بدن را یگانه می‌داند طوری که بدن جزء قوای نفس بوده (Shirazi, 1981, A: 9: 190) و نفس برای تعالی بیشتر، گاهی بدن را بیمار می‌کند. ملاصدرا معتقد است که نفس باعث بیماری می‌شود و از طریق آن خود را به رنج می‌کشانند (Shirazi, 1975: 343). با این تفسیر بدن نقش محوری خود را از دست می‌دهد و هدف اصلی زندگی انسان، تعالی نفس معرفی می‌شود؛ هدفی که هم در سلامتی و هم در بیماری دنبال می‌شود.

با این نگرش شاید بتوان گفت که مراتبی از تعالی نفس تنها در بیماری رخ می‌دهد. به عبارتی اگر نفس را دائم در حال انکشاف بدانیم، می‌توان گفت زمانی بیماری را برمی‌گزیند که انکشاف مطلوب را در شرایط سلامتی ناممکن می‌داند. این رضایت به بیماری و تحلیل وظیفه انسان در مواجهه با بیماری، می‌تواند شاهراه برون‌رفت از اضطراب باشد.

۵. تأثیر بیماری بر درک لذات

فلاسفه لذت را کیف نفسانی می‌دانند که به معنی ادراک اشیای خوشایند است (Ibn Sina, 1984: 110). ملاصدرا نحوه ایجاد کیفیات نفسانی را این‌گونه شرح می‌دهد که وقتی تغییری بر بدن عارض می‌گردد، تأثیر این تغییرات، از طریق واسطه‌هایی چون روح بخاری و خون به نفس می‌رسد (Shirazi, 1981, A: 4: 157). با این توضیح باید گفت که منشأ ایجاد کیفیات نفسانی، حدوث تغییراتی در بدن است. بنابراین تغییرات بدن بر لذت که نوعی کیف نفسانی است مؤثر خواهد بود. بدین ترتیب وضعیت سلامتی و بیماری بدن بر درک لذت توسط انسان مؤثر است. افزون بر این، در صورت وقوع اثرات مخرب بیماری بر حواس پنج‌گانه، دور از انتظار نیست که درک اشیای خوشایند نیز دچار اختلال گردد.

در نگاه تشکیکی نیز باوجودی که لذت صفتی وجودی معنا می‌شود (Alizadeh, et al., 2010: 117-139) به دلیل نقش بدن در حدوث و تعالی نفس، درک لذت حتی در مراتب خیالی، وهمی و عقلی آن، وابسته به لذت حسی تعبیر می‌شود (Shirazi, 1981, A: 4: 157). بنابراین در این بینش نیز بیماری بدن باعث اختلال در درک لذت می‌گردد. فیض‌کاشانی بیماری را عامل خدشه در عیش انسان می‌شمرد (Feyz Kashni, 1996: 159). از نظر لغوی عیش مترادف لذت است و به انواع آفاقی (بیرونی) و انفسی (درونی) تقسیم می‌شود (Shirazi, 1981, B: 258). نوع آفاقی عیش، نزدیک به لذت حسی است و باعث آرامش ناپایدار درونی می‌شود؛ اما نوع انفسی آن به احساس حضور خداوند در دل، اشراق، روشنی ضمیر (Baqeri Khalili, 2009: 24) و احساس معیت با خدا (Pournamdarian, 2003: 398) معنا می‌شود. با این وصف حتی اگر بدن و بیماری آن را در ادراک امور خوشایند مادی دخیل بدانیم، نمی‌توان به ضرس قاطع از عدم وجود عیش انفسی در بیماری صحبت نمود.

به عبارتی دیگر، این حکم کلی که بیماری لذت و عیش را خدشه‌دار می‌کند، زمانی قابل دفاع است که نتوان راهی به جز ادراک حسی برای بشر اثبات نمود. باوجود اذعان به امکان شکل‌گیری ادراکات خیالی، وهمی و عقلی، نمی‌توان لذت و عیش انفسی را نفی کرد.

درک لذت انفسی در غیاب لذت آفاقی تنها از طریق فلسفه وحدت شخصی قابل توضیح است. در این دیدگاه انسان، تجلی و آیت خداوند و بدن تجلی نفس انسان است. لذت واقعی نفس نیز در انکشاف و پرده‌برداری از صفات بطنی است. گاهی برای نفس میسر می‌شود که با حضور در عالم ماده این انکشاف را صورت دهد و زمانی با تجلی در عوالم بالاتر لذاتی معنوی‌تر و انفسی‌تر را تجربه‌گر است.

ملاصدرا بیماری را یکی از طرق شهود غیب می‌خواند بنابراین فرد بیمار می‌تواند بسته به میزان شهود غیب به عیش انفسی دست یابد.

افزون بر این، به نظر وی ایجاد اعتدال در بدن یعنی کاهش افراط و تفریط در آن که از لذت‌های نفس است (Shirazi, 1981, A: 9: 88). باتوجه به اینکه ملاصدرا خروج بدن از حد اعتدال و ورود به افراط و تفریط را منشأ بیماری آن (Shirazi, 1981, A: 9: 147-148) و فاعل بیماری را نفس انسان معرفی می‌کند (Shirazi, 1975: 343)، می‌توان گفت به نظر وی نفس برای تجربه لذت، گاهی بدن را از اعتدال خارج نموده و بیماری را ایجاد می‌کند؛ سپس با برقراری مجدد تعادل بدن، به لذت می‌رسد.

۶. تأثیرات تنبیهی بیماری

تنبه به معنای بیدار و آگاه کردن است (Pournamdarian, 2003: 398). در یک جمع‌بندی می‌توان گفت که بیماری

انسان را به گرسنگی، سکوت و عزلت می‌کشاند که در ایجاد صفای دل و ضعیف داشتن نفس اماره یا محجوبه مؤثر است. علاوه بر این، بیماری نعمت مغفول‌مانده سلامتی را به انسان یادآوری می‌کند و با جلب توجه انسان به نیازمندی خود، او را از غرور و خودرئوییتی یا پرستش هممنوع نجات می‌دهد. بنابراین بیماری می‌تواند سبب بیداری انسان شود. از طرفی با توجه به اینکه تدبیر امورات بدن را فعل نفس خوانده‌اند، بیماری و فائق آمدن بر آن تمرینی برای نفس است تا بدن را از انواع آفات حفظ کند. حکیم سبزواری بزرگ‌ترین شارح اثرات ملاحظه‌ای بیماری را در آماده‌سازی نفس برای نجات‌بخشی خود از هلاکات مختلف و حفظ بدن مفید می‌داند و می‌گوید: «نفوس بر ادراک دردها و ترس‌ها تفوق می‌یابند تا در هلاکات واقع نشوند و بدن‌ها را از آفات حفظ کنند» (Sabzevari, 1996: 266).

مطالعه تدبیر سلامتی و بیماری بدن به عنوان فعل نفس، نوعی شناخت نفس نیز به‌شمار می‌رود. بنابراین علم سلامتی و بیماری در زمره علوم نفس‌شناسی قرار می‌گیرد. با توجه به اینکه میزان مواجهه مردم با سلامتی بسیار بیشتر از بیماری است، می‌توان انتظار داشت که شناخت نفس در موقعیت تدبیر بیماری، فرصتی برای تکمیل وجوه خاصی از نفس‌شناسی باشد.

نتیجه

در این پژوهش نقش بیماری در زندگی انسان مورد واکاوی قرار گرفت. به‌عقیده رایج فیلسوفان و پزشکان سلامتی مقدمه تعالی انسان است و بیماری مانع ترقی اوست. تلاش این پژوهش، یافتن راهی برای توضیح فلسفی روایات ناظر بر تعالی-بخشی بیماری است.

نتیجه این پژوهش این است که اطلاق نقش‌های منفی بیماری بر تعالی انسان، مبتنی بر اعتقاد به جدایی نفس و بدن و تأکید بر استقلال و اهمیت بدن نسبت به نفس است.

در صورت تغییر تبیین بیماری از کیف نفسانی به صفتی وجودی که در فلسفه متعالیه ملاحظه‌ای قابل طرح است، بیماری در هر سطح و شدتی می‌تواند موجب انکشاف نفس گردد در نتیجه در هر مقطعی مفید و تعالی‌بخش نفس است. این پژوهش بیماری را در حیطه‌های علم‌آموزی، عبادت، ذکر و تفکر، ادراک لذات، احساس اضطراب و تنبیه و سازندگی مورد واکاوی قرار داد و آن را در همه این حیطه‌ها تعالی‌بخش نفس یافت.

به‌نظر نویسندگان در صورت گسترش این واکاوی در کلیه مهارت‌ها و خصایص انسانی بار دیگر می‌توان ارتقای بخشی بیماری را اثبات نمود.

سپاسگزاری

این پژوهش به صورت مستقل توسط نویسندگان مقاله انجام شده و از هیچ سازمان یا نهادی کمک مالی دریافت نشده است.

References

- Alizadeh B., and Maleki A. (2010). Role of Affliction of Hardship in Man's Spiritual Sublimation with Special Reference to Imam Khomeini's Viewpoints. In *Exposition of Forty Traditions and Exposition of Tradition of Armies of Reason and Ignorance*. Tehran: Ministry of Science, Research and Technology. (In Persian)
- Al-Shaykh al-Saduq. (1985). *Al-Tawhid*. Qom: Dar al-Sharif al-Radi. (In Arabic)

- Asgari, Z., and Nowruzi, R. A. (2017). *From Suffering to Treasure: The Analysis of Three Approaches to the Educational Role of Suffering*. Tehran: New Thoughts on Education. (In Persian)
- Ash-Shahid ath-Thani H. (1989). *Asrar Al-Salat*, Beirut, Al-Dar Al-Islamieh.
- Baqeri Khalili A. A. (2009). *The Base of Luxury and Pleasure in Hafiz Shirazi Lyrics*. Tehran: Literary Research. (In Persian)
- Barbaresi, W. J., Katusic, S. K., Colligan, R. C., Weaver, A. L., & Jacobsen, S. J. (2007). Long-term School Outcomes for Children with Attention-deficit/Hyperactivity Disorder: A Population-based Perspective. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 28(4), 265-273.
- Carel, H. (2008). *Illness: The Cry of the Flesh*. Durham: Acumen.
- Fayz Kashani, Mulla Muhsin. (1996). *Al-Mahajjat al-bayda* '. Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islami li-Jami'at al-Mudarrisin. (In Arabic)
- Al-Ghazali, Abu Hamid Muhammad. (1998). *Ihya' i 'Ulum ad-Din*. Dar al-Kitab al-Arabi. (In Arabic)
- Hashimi Shahrudi, M. (n.d.). *Islamic Fiqh Encyclopedia*. Qom: Institute of Islamic Fiqh Encyclopedia. (In Persian)
- Hili, Muhammad Baqir. (1986). *Al-Bab al-Hadi al-'Ashar*. Tehran: Islamic Studies Foundation. (In Arabic)
- Ibn Arabi, Muhyiddin. (1984). *Al-Futuhat al-Makkiyya*. Cairo: Arab Republic of Egypt Ministry of Culture. (In Arabic)
- Ibn Sina. (1979). *Rasa'il*. Qom: Bidar. (In Arabic)
- Ibn Sina. (1984). *Al-Mabda' wa al-Ma'ad*. Tehran: Tehran University Publication. (In Arabic)
- Ibn Sina. (1996). *Al-Isharat wa al-Tanbihat*. Qom: al-Balagheh. (In Arabic)
- Ibn Sina. (2005). *Al-Qanun fi al-Tib*. Beirut: Dar Al-Ihya' Al-Turath Al-Arabi. (In Arabic)
- Javadi Amoli, Abdullah. (2015). *Tafsir al-Quran (Ethics)*. Qom: Asra. (In Persian)
- Majlisi, Muhammad Baqir. (1982). *Bihar al-Anwar*. Tehran: al-Vafae institute. (In Arabic)
- Movassghi, Gh. (1970). *Disease and Its Philosophy*. Tehran: Scientific Journal of Medical Organization of the Islamic Republic of Iran. (In Persian)
- Pournamdarian, Taqi. (2003). *Gumshudih Lab-i Darya*. Tehran: Sukhan. (In Persian)
- Prince, J. (2009). *Survival of the Sickest: A Medical Maverick Discovers Why We Need Disease*. Tehran: Ququnus. (In Persian)
- Reza'i, H. R., and Hoseini Kuhsari, M. K. (2019). The Origin of Physical Diseases from the Perspective of the Qur'an. *Pasokh Specialized Academic Quarterly*. (In Persian)
- Roudi, M. (2022). *Philosophic Analysis of Healthiness from the Point of Molla Sadra's View*. Mashad: Ferdowsi. 2022.
- Sabzavari, Mulla Hadi. (1964). *Sharh al-Asma' al-Husna*. Qom: Bidar. (In Arabic)
- Sabzavari, Mulla Hadi. (1996). *Al-Manzuma*. Tehran: Nab. (In Arabic)
- Saeedimehr, M. (2016). *Avicenna and the Cause of Pain*. Tehran: Hekmat-i Sinavi. (In Persian)
- Salimi, H., Javdan, M., and Zarei, E. (2019). The Health of Marital Relationship in the Light of Factors Affecting the Stability and Satisfaction of the Relationship: A Review Study. [Thesis] University of Hormozgan. (In Persian)
- Shirazi, S. M. (1981.A.). *Al-Hikmat Al-Muta'aliyya fi al-Asfare al-Arba'at al-'Aqliyya*. Beirut: Dar al-Ihya' al-Turath al-Arabi. (In Arabic)
- Shirazi, Sadr al-Din Muhammad. (1975). *Al-Mabda' wa al-Ma'ad*. Tehran: Research Institute of Hikmat and Philosophy of Iran. (In Arabic)
- Shirazi, Sadr al-Din Muhammad. (1981.B.). *Al-Shawahid al-Rububiyah*. Mashad: University Publishing Center. (In Arabic)
- Shirazi, Sadr al-Din Muhammad. (1984). *Mafatih al-Ghayb*. Tehran: Ministry of Culture and Higher Education, Islamic Society of Wisdom and Philosophy of Iran, Institute of Cultural Studies and Research. (In Arabic)
- Shirazi, Sadr al-Din Muhammad. (1987). *Al-Tafsir*. Qom: Nashr al-Islami. (In Arabic)
- Shirazi, Sadr al-Din Muhammad. (2002). *Kasr al-Asnam al-Jahiliyyah*. Tehran: Bonyad Hikmat Sadra. (In Arabic)
- Shirazi, Sadr al-Din Muhammad. (2004). *Sharh Al-Usul al-kafi*. Tehran: Institute of Cultural Studies and Research. (In Arabic)
- Tabatabaei, Muhammad Hussein. (1991). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran*. Beirut: Al-'Aalami.
- Tahriri, M. B. (2007). *Mystic Whisper*. Tehran: Subhan. (In Persian)